

De brieven van Alida Nagel

Op de plaats waar het oude bejaardentehuis St. Liduina gestaan heeft, werd de afgelopen maanden de bodem door archeologen nauwkeurig afgegraven en in kaart gebracht. Menig geïnteresseerde is daar op een mooie dag langsgewandeld om de blootgelegde fundamenteën van wat eens het kasteel 'De Pol' was, te bekijken en te gissen wat voor gebouwen er, gezien de gemetselde funderingen, gestaan kunnen hebben. Men sprak ook wel van kasteel 'De Poll' of van 'De Pollenbeering'. Ik kwam ook tegen 'Het huis Bronkhorst'. Anderen menen, dat de 'Beeringen' de bij het kasteel behorende landerijen waren. In zijn boek 'Toegang tot het Verleden' beschrijft Bredie wat er (in 1725) allemaal voor gebouwen op het terrein gestaan hebben: *Het eigenlijke slot was toen door een dubbele gracht omgeven, terwijl de voorhof plaats bood aan allerlei bijgebouwen o.a. stallingen, koetshuis, orangerie, tuinmanshuis, tabaksschuur, bak- en brouwhuizen.*

Het huis 'De Poll' werd niet altijd bewoond door kasteelheren of -dames. Soms werd het hoofdgebouw of een bijgebouw verhuurd aan derden. Zo was er in 'De Poll' rond 1860 een kostschool gevestigd, genaamd '*Instituut voor Protestantsche jonge jufvrouwen*', een particulier opleidingsinstituut, geleid door de heer Js. Rijnenberg, waar diverse opleidingen konden worden gevolgd. De heer Rijnenberg woonde daar met zijn gezin en had de ruimte waarschijnlijk gehuurd van mevrouw Baron Hackfort tot ter Horst, eigenaresse van De Poll. Van 1864 tot 1865 volgde de zestienjarige Alida Nagel uit Markelo, over wie dit verhaal gaat, daar een opleiding tot hulponderwijzeres.

Van de heer Diederik Grit uit Maastricht, achterkleinzoon van Alida Nagel, kreeg ik een serie van 26 brieven, die Alida aan haar vader, de heer Nagel, schreef. Hij gaf ons daarbij toestemming die brieven of gedeelten daaruit te publiceren. 'De Pol' wordt zowel met een enkele als met een dubbele l geschreven. Alida schrijft meestal 'De Poll' met dubbele l, zodat ik dat in dit verhaal ook maar doe.

Alida werd geboren op 15 januari 1848 te Markelo. Ze was het negende kind uit het gezin van Cornelis Nagel (1805-1891) en Wilhelmina Johanna Karmerood (1813-1863). De heer Cornelis Nagel was *fabrikant in calicots* (=katoen uit *Calicot* of *Calcutta*). Hij had een fabriek in Markelo waar hij katoen liet weven, die in de bijbehorende manufacturenwinkel werd verkocht. Aanvankelijk liep de fabriek goed, maar omstreeks 1860 ging het matig met de zaken. Voldoende geld voor een goede opleiding van al zijn kinderen was er niet. Alida kon echter studeren dank zij een legaat van tante Alida, een zus van haar vader, naar wie ze was vernoemd. Zij volgde een onderwijzeres-senopleiding in Bemmelen. Er wordt wel gesproken van 'hulponderwijzer(es)'.

INSTITUUT
VOOR
PROTESTANTSCH
JONGE JUFVROUWEN,
OP DEN HUIZE DE POLL,

TE
BREMSE BIJ WIEREGEN,

HET ONDERWIJS

omvat: a. Al de vakken van het gewoon LAGER ONDERWIJS, de FRANSCH, ENGELSCH, en HOOGDUITSCH TAAL, alle VROUWELIJKE HANDWERKEN. b. De MUZIK en ZANG, het TEEKENEN, DANSEN en de GYMNASIEK.

DE OPVOEDING

zal in beschaafden, christelijken geest zijn, waartoe eene nauwlettende, doch liefderijke zorg zal worden aangewend. Ook voor de HUISHOUDING en de verschillende EXAMENS kunnende Jonge Dames worden opgeleid.

DE VOORWAARDEN

zijn de volgende: Men betaalt:

1° Voor Inwoning, Kost en het Onderwijs, met de boeken enz. in de vakken onder letter a aangeduid, jaarlijks.

Waarover per 3 maanden vooruit wordt beschikt. Hieronder is de wasch. beregeven.

2° Voor entree

De lessen in de vakken, onder letter b aangeduid, worden tegen f 0,50 per uur berekend.

De leerlingen gelieven mede te brengen: 1° zes handdoeken en zes servetten; 2° een zilveren couvert; 3° eene of andere bergplaats voor klederen.

Men geeft 3 maanden van te voren kennis van het vertrek der leerlingen.

Er is geene andere vacantie dan in den zomer, die, zonder buitengewone omstandigheden, 1 Julij begint en 15 Augustus eindigt. Alleen op bijzonder verzoek kan met Kersmis eene kleine vacantie worden toegestaan. Voor overblijven in de vacantie wordt f. 5, — per week extra gerekend.

De Inrigting is gelegen in een zeer gezond, landelijk Dorp, vrij van overstroming en gevestigd op een groot, ruim Buitengoed, omgeven door grooten heerlijken Tuin, ruime Speel- en Wandelplaats.

INFORMATIEN:

Bij de Onders en Voogden der aanwezige of vroegere leerlingen, welke adressen op aanvraag verkrijgbaar zijn bij den Directeur

Js. RIJNENBERG.

De brochure van de kostschool geeft een goed overzicht van hetgeen geboden werd.

In die dagen kende men de onderwijzer en de hulponderwijzer. Later werd dat gewijzigd in hoofdonderwijzer en onderwijzer. Onderwijzersexamens waren destijds staatsexamens, waarvoor verschillende opleidingen bestonden, de zogenaamde (rijks)normaalscholen en diverse particuliere instellingen, zoals

het instituut op 'De Poll' te Bommel. Het onderwijs op de school van de heer Rijnbergen werd, behalve door hem, mede verzorgd door zogenaamde 'secondanten', jonge onderwijzeressen, die het geen van allen lang bij hem uithielden. De kwaliteit van de particuliere instellingen liet soms duidelijk te wensen over, zoals blijkt uit de brieven van Alida. Mogelijk waren Alida en haar vader niet tevreden over het onderwijs van de heer Rijnbergen. Het kan ook zijn, dat de school werd opgedoekt, doordat het landgoed 'De Poll' op 9 maart 1864 door de RK-parochie werd aangekocht. Hoe dan ook, Alida verruilde na een jaar in 1865 de school voor het 'Nederlandsch Opvoedingshuis' te Leiden – later te Wassenaar. Hier leidde de feministe Elise van Calcar een opleiding voor kleuterleidster volgens de beginselen van Fröbel. Alida studeerde daar van 1865 tot 1867. Op 14 november 1867 trouwde ze met Jan Benthem, hoofd van de lagere school te Markelo. Alida overleed op 7 september 1918 in Voorburg.

De brieven van Alida zijn gericht aan haar vader en haar thuiswonende broer Johan Georg en haar zussen Margaretha Gezina (Sientje), Wellemoet en Sara (Saartje). Enige oudere broers woonden in Nederlands Oost-Indië. We komen ze tegen in de brieven als 'broers in de Oost'.

Het schooljaar begon op 1 april. Alida's eerste brief is gedateerd op 1 mei 1864. Over het leven van alledag schrijft ze in deze brief:

Als er in de week gewasschen wordt moeten wij eerst het fuile goed geven, dan als het weer schoon is moeten wij het oprekken en aan rollen leggen om gemangeld te worden, en dan moeten wij het opvouwen.

's Morgens staan wij om half zeven op en om acht uur aan het ontbijt onder het ontbijt leest de secondante of een van de meisjes iets uit een godsdienstig boek en dan van 9 tot 12 uur les in de school, en dan koffie met brood. Wij eten hier om 4 uur.

Ik ben vanmorgen met de secondante en de meisjes naar de kerk geweest, en heb Monsieur Wijnandts ook nog gezien.

Zaterdag middag heb ik spinnazie met wat gestoofde aardappelen gegeten doch het smaakte niet half zoo goed als 't huis.

Soms mochten de meisjes uitgaan, maar wel onder begeleiding van een van de secondanten. Op 22 mei 1864 schrijft Alida: *Pinkster Maandag zij wij met de beide Secondanten naar Nijmegen getoerd en heb daar Anton Fiman ook gezien, doch hij kende mij niet. Toen zijn wij gewandeld dicht bij Ubbergen en heb daar op die hoogten geloopt, het is daar zeer lief, vol met koepeltjes die vol met ...(?) dames zaten die daar thee of melk dronken. Daar hebben wij ook de Mama van de nieuwe secondante gesproken die daar woont een heel aardig mensch. S'avonds kwamen wij te negen uur weder te Bommel zeer vermoeid aan.*

In diezelfde brief vertelt ze, hoe ze de werkdagen doorbrengt: *Ik zal u eens schrijven hoe ik de dag doorbreng. Om twaalf uur koffij dat weet u van twaalf tot een lessen leeren, om twee uur weér in de school en alle middagen handwerken. Tot 5 uur en dan van 7 uur lessen leeren en om acht uur ook nog leeren dan om negen uur soupé en dan naar bed.*

De nieuwe secondante is een heel lief meisje zij heeft mij al eenige nooten geleerd. Maandag begin ik op de Piano te leeren.

Als ze beschrijft, hoe ze zich dagelijks kleedt, geeft ze meteen aan, dat niet alles voorhanden is op de kostschool: *Ik draag daags het jakje met de geruite rok van moeder. Pinkster heb ik het paarsche kleeid aangehad en Maand. te Pinkster het zwarte met het groene ruitje en nu heb ik een van de katoenen aan. Zaterdag heb ik met de Secondante mijn heele koffer moeten uitpakken en toen heeft de Secondante het goed dat ik draag opgeschreven en het andere heeft zij bandjes omgebonden en onder in de koffer gelegd. Ook heeft zij het geld dat ik had nagezien en in mijn boekje geschreven, en dan als het een week geleden is moet zij het weér zien of het nog uitkomt, hetgeen echter wel goed is. Wij krijgen hier geen zeep, mag ik wel wat koopen? Want ik heb bijna niets meer ik gebruik nu nog het stuk dat ik van kleine Saartje gekregen heb.*

Hiernaast zien we Alida Nagel. De foto werd gemaakt toen ze 18 jaar was, dus twee jaar nadat ze in Bemmelen verbleef.

In een andere brief vertelt ze van het fruit, dat overvloedig groeit in de tuin, maar aan haar neus voorbij gaat: *Wij hebben hier al lang snijsalade gegeten en van middag krijgen wij kropsla. Heb u die ook al. De aarbeijen beginnen hier al enigszins rood te worden en de bomen beloven veel maar de meisjes zeiden tegen mij dat wij niet veel vruchten krijgen want Mijnheer verkoopt ze....*

In haar brief van 12 juni 1864 vertelt Alida ondermeer over het verloop van haar lessen: *Met de piano gaat het goed ik krijg tweemaal in de week les*

Dingsdags en Vrijdags van half zes tot zes uur. Ik heb nu 7 maal les gehad maar het eerste begin is moeilijk zoo gaat het met alles. Ik teeken het altijd aan dan kan ik eens net zien of het uitkomt.

Wat het onderwijs betreft kan men hier wel wat leeren als men maar wil, en ook wel handwerken. Ik ben aan het borduren aan een paar boordjes van mouwen en s'morgens onder 't ontbijt brei ik.

En over de tuin van 'De Poll': *Vader schrijft of dit buiten groot is? ja zeer groot dit is een zeer groote tuin achter met zeer veel vruchtboomen maar Mijnheer is er niet netjes op hij laat de paden geheel met gras bewassen en de bedden met groenten en de aardappelen zitten vol onkruid hij kan er veel meer genot van hebben.* Volgens kapelaan Van Wijk in zijn boek 'Geschiedkundige Aanteekeningen der Parochie Bemmelen 1795-1922' was het totale landgoed in 1864 '3 bunders, 83 roeden en 20 ellen' groot.

Het is nog vrij ingewikkeld om een pakje van Markelo naar Bemmelen te verzenden. Alida heeft uitgezocht hoe dat moet: *Het adres van 't logement daar de boot aankomt en de Voerman zal ik na informeren. Het adres is ... (doorgehaald) Per Stoomboot van Deventer naar Arnhem en aldaar te bezorgen bij den Heer Rijers op de Korenmarkt die het mede gelieve te geven aan den Voerman van Bemmelen voor de Jonge Jufvr A Nagel ten Huize van den WelEdelen Heer Js. Rijnenberg.*

In de zomervakantie blijft Alida op 'De Poll'. Dat is wel erg eenzaam. Ze schrijft in haar brief van 3 juli 1864: Daar nu Donderdag en Vrijdag al de meisjes op één na en de beide Secondanten vertrokken zijn kan u denken hoe stil en eenzaam het nu hier voor mij is waarlijk ik schreide toen ik van hier zag gaan 't is eerst vreemd nu s'middag met zes menschen en anders met dertien aan tafel te zitten maar dat begint gauw te gewennen.

Alida is intussen ook in de (protestante) kerkelijke gemeenschap opgenomen, maar de papieren moeten kennelijk nog in orde gemaakt worden: *Vandaag is hier Avondmaal geweest (in de kerk). Mevrouw en Mijnheer bennen er aan geweest. Vergeet niet de Atestatie (Alida bedoelt de attestatie: een bewijs van lidmaatschap van de kerk, dat bij verhuizing wordt meegegeven – de dominee was J.Q.W. Quack) er in te sturen want de Dominé heeft er Mevrouw al naar gevraagd en het verhuisbiljet want anders krijg ik eene boete van 3 gulden omdat ik hier al 7 weken ben.*

Natuurlijk heeft Alida de nodige financiële problemen. In juli schrijft ze: U schrijft mij eene nota van de muzijk te sturen deze zal Mijnheer als de drie maanden om zijn misschien wel sturen want wij krijgen ook alle zondagen 0,02 kerkgeld en als er maandagsche kolekte is 0,05 of 0,10 en dan heb ik mijne stoffen schoenen welke stuk waren laten maken en de vracht van het pakje boeken 't welk 25 ct bedroeg. U zal wel zeggen dat kan zij zelf van hare 15 gulden wel geven maar alle meisjes hier laten het kerkgeld op rekening

zetten het komt toch eender uit of U of dat ik het geeft, want ik zal mijn geld niet nutteloos uitgeven, daarom schrijf ik het geld dat ik uitgeef en waarvoor ik het besteed in mijn boekjen als ik dan eens met de vakantie komt dan kan u het nazien.

En ondertussen zijn de vruchten in de tuin rijp, maar niet om te eten....: *Het schijnt met de groenten hier toch verder te zijn als te Markelo daar wij de kropsalade al haast op hebben en de aarbeijen zijn ook al aan de kant. In de tuin zijn volop bessen de witte en rooije bessen en frambozen heeft Mijnheer aan een Apotheker verkocht in Nijmegen doch daar de zwarte heel goedkoop zijn hebben wij tweemaal volop gehad en de andere die er nog aanzitten wil hij verkoopen.*

Zoolang de vakantie begonnen is heeft hij altijd de tuin gesloten als tegen 7 uur s'avonds dan mogen wij in de tuin maar wij kunnen toch nergens bijkomen want Mijnheer en Mevrouw zijn er dan ook in. U kan begrijpen hoe ongelukkig nu het hier is daar wij nooit wandelen mogen even 's avonds in de tuin 't is net of wij hier in een klooster zijn, maar ik moet mij maar troosten.

In haar brieven van augustus vertelt Alida hoe blij ze is, dat de vakantie om is en er weer leven in de brouwerij komt. In die periode wordt groente uit de tuin gegeten, voor zover de heer Rijnenberg ze niet naar elders verkopen kan.

De vader van Alida Nagel, de heer Cornelis Nagel (1805-1891) uit Markelo.

Ondertussen ontvangt de heer Nagel een brief van de heer Rijnenberg, waarin hij de vorderingen van Alida beschrijft. Hij is niet erg tevreden:

Hare Kundigheden omtrent een en ander, zijn ons geenszins medegevallen en vooral niet van de Hollandsche taal, zoodat zij den tijd, die zij nog voor 't examen heeft bijzonder goed zal moeten aanwenden. Buiten de gewone schooluren, houd ik haar iedere dag geregeld bezig met een en ander, want anders zou zij er onmogelijk komen.

Ik spoor haar altijd ferm aan om toch haren tijd goed te besteden en te bedenken dat zij op een geheel ander terreijn staat dan hare medeleerlingen die geen examen behoeven te doen..... Zij heeft anders wel goede vermogens, maar ik herhaal het, weinig geleerd.

Als zus Wellemoet jarig is, schrijft Alida haar op 1 september 1864 een felicitatiebrief. De hoogdravende taal spreekt voor zichzelf:

Geliefde Zuster

Voor de eerste maal hier onder dat vreemde gepeupel ga ik mij nu eens nederzetten om u eenige regelen toe te voegen en wel om U hartelijk geluk te wenschen met uwen verjaardag, die weldra zal aanbreken. Ik hoop dat Gij dezen nog menigmaal zult mogen vieren in het bezit van allen die U zoowel als mij lief en dierbaar zijn en dat hij steeds zal achtervolgd worden door een bestendig geluk en eene goede gezondheid.

Lieve Wellemoet, ik kan mijne tranen niet weerhouden als ik er aan denk dat het nu de eerste verjaardag is, die ik niet mede zal vieren, wat is dat toch onplezierig zoo ver van U verwijderd te zitten, maar het is nu zoo en ik kan er niet aan doen.

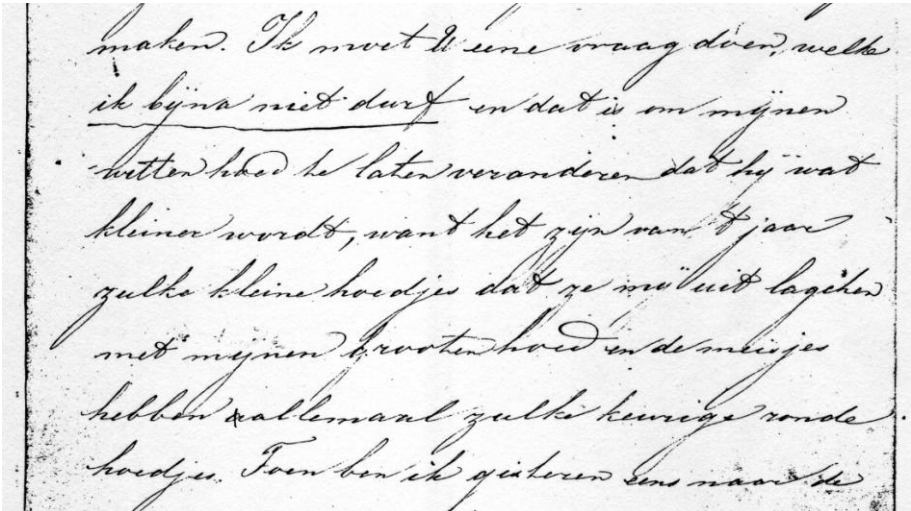
In diezelfde brief vermeldt ze de terugloop van het aantal kostschoolleerlingen: Nu heb ik u nog één nieuws te schrijven dat mijne Vriendien Marie waarmede ik de vacantie heb doorgebracht reeds den 25 September voorgoed hier vandaan gaat, het spijt mij zeer dat kunt gij begrijpen het was zulk een goeie meid. Zoodat wij dan maar ons 5 meisjes hier zijn en gepasseerde winter waren er tien.

Intussen is ook Alida op de hoogte van wat Rijnenberg aan haar vader geschreven heeft en dus doet ze in haar brief van 11 september een boekje over hem open: *De brief die Mijnheer U geschreven heeft wegens de kennis die ik bezit, stond mij geensinds aan ik had wel fouten in mijn foutieve opstel, dat zal ik niet zeggen, maar als ik ook alles wist dan behoefde ik ook niet te leeren, hierover kreeg ik erge knorren van Mijnheer en zeide als ik zoo inattent bleef dat ik er dan nooit zoude komen en dat hij er ook erg tegen opzag om mij dan binnen twee jaar voor mijn examen klaar te maken. U begrijpt dat ik hierover zeer bedroefd was. Want ik kan u de verzekering geven dat ik mijnen tijd wel besteed want dat ik ook geen kind meer ben die den tijd zal verwaarloozen, ik zit de heelen dag te leeren in het eerst deed ik van 1 tot 3 handwerken maar in die twee uren maak ik werk voor Mijnheer, dat ik dan s'avonds bij hem moet opzeggen zoodat ik geen handwerken meer doe niets als mijn goed heel te houden. Gisteren kreeg ik weer knor, omdat ik woensdag vergeten had om hem mijn schrift te laten zien, hij zeide mij als ik dat nog eens vergat dan zou ik voor straf een heelen dag schrijven want hij zoude, met mij andere maatregelen nemen ik heb den heelen dag zitten huilen omdat ik bij mijzelf weet, dat ik zoo goed mijn best doe en dan zoo beknord te worden is zoo onaangenaam en zeide dat hij alles aan u zoude schrijven. Dus U kunt begrijpen hoe naar het voor mij is zoo behandeld te worden en daar ik altijd mijn best doe.... Mijnheer had U geschreven dat hij zooveel moeite met mij had, dat is niet waar want hij geeft mij lessen op, en als ik ze dan kan dan vraagt hij ze mij over dat is alles. Hij is in de facantie begonnen mij lessen op te geven.*

'Nood maakt vindingrijk'. Aan het eind van haar papier had Alida nog tekst over. Het is verbazingwekkend hoe leesbaar deze bijzondere oplossing nog is.

In haar brief van 2 oktober maakt Alida melding van de start van katholiek (lager) onderwijs, dat in het koetshuis van 'De Poll' werd gegeven: Van het koetshuis dat hier naast dit gebouw staat is eene school van gemaakt, waarin vier nonnen onderwijs geven. Hier gaan verscheidene kinderen heen van en jaar of zes tot negen jaar naar toe. Ik hoor er zal later ook fransch worden onderwezen.

Op 12 september waren reeds zusters Franciscanessen van Oirschot naar Bemmelen gekomen en die hadden hun intrek genomen op 'De Poll'. Daar begonnen ze volgens het boek '150 jaren Parochie Bemmelen 1795 - december 1945' een bewaarschool, een naaischool en een dagschool voor meisjes. Er wordt gesproken van drie zusters en dus geen vier, zoals Alida schrijft: Sr. Maria Clara (overste), Sr. Maria Isabella en Sr. Maria Norbertha. Ze kwamen uit Oirschot en ze kregen 'een groote stal met een koetshuis op Huize de Poll' om te wonen en school te houden. Het was wel improviseren, want volgens kapelaan Van Wijk hadden de zusters niets: 'noch stoel, noch tafel, pot, vuur of licht, noch het minste gerief'. Later kwamen de zusters Sr. Maria Gabriël en Sr. Maria Brigitta het team versterken. Op 26 september 1864 startte de bewaarschool en op 26 oktober de naaischool. Spoedig daarna begon ook een dagschool.

Een fragment uit een brief van Alida. Hier schrijft ze over haar hoed, die te groot is.

Ondertussen is ook het eten, hoewel het redelijk voldoende lijkt te zijn, verre van smakelijk. Op 13 november schrijft Alida: *Voor ene veertien dagen heeft*

Mijnheer een varken laten slagten doch Mevrouw heeft geen worst en ook geen leverworst noch bloedkoek gemaakt. S'avonds hebben wij de lever op de boterham gehad en acht dagen later de ribbetjes welke half bedorven waren dus zij maken niet zoveel werk van het geslagt als wij, nu heeft hij er nog een maar wanneer dat geslagt wordt weet ik niet.

Intussen lijkt het er op, dat het met Alida's studie de goede kant op gaat. De heer Rijnenberg schrijft op 21 november aan vader Nagel: *...Met genoeg kan ik U tevens mededeelen, dat ik over haar leeren zeer goed tevreden ben, het gaat nu beter dan vroeger.*

Nochtans houd ik mij gerecommandeerd, als UEd. haar schrijft dat Ued. haar maar ferm aanspoort zoo te blijven.

Daar voegt hij de volgende nota bij:

Voor 3 maanden Onderwijs, Kost etc. aan UEd Dochter A.

Verschijnende 13 Febr. 1865 *f* 75,00

Verschotten etc. in het vorige kwartaal:

Muzieklessen *-* 6,25

Kerkplaats *-* 1,00

Kerkgeld *-* 0,31

1 paar st. laarsjes *-* 3,25

rep. aan leëren schgoenen *-* 0,65

1 paar handschoenen *-* 1,05

f 87,51

In haar brief van 3 december bedankt Alida haar vader dat hij voor haar 14 dagen vakantie heeft aangevraagd. Ze beschrijft op welke manier ze van plan is die verre reis van Bemmelen naar Markelo te ondernemen: *De vacantie begint 24 dezer en wel Zaterdag zoodat wij met ons 4 een wagentjen moeten nemen naar Arnhem want anders is er geen gelegenheid en in Elst op de diligence dan moet ik ook nog iemand nemen voor mijn koffertjes en dus dit zal haast net zoo duur aankomen en met ons vieren dan is het ook nog zoo groote koste niet. In Arnhem zijnde zal de Secondante, die ook de reis over Arnhem maakt plaats voor mij nemen tot Diepenheim en dan zal ik er mij bij de viersprong laten afzetten en hopen de een van U allen daar te vinden. En dan moet ik zeker de conducteur een kwartje geven. U kunt niet begrijpen lieve Vader hoe ik naar dien tijd verlang. Het zal wel 6 uur zijn als ik ten uwen aankom want om 1 uur is de diligence te Dieren (...). Is het goed dat ik van Mijnheer 2 gulden reisgeld vraag ik heb nog wel wat maar dit mogt eens niet genoeg wezen.*

Uiteindelijk zal de reis niet op de 24ste maar op 22 december plaats hebben.

De winter van 1864 op 1865 bleek een behoorlijk vroege en strenge winter, getuige het drijfjys, wat zich al voor de kerst in de rivier bevond. Alida schrijft er over als ze de terugreis beschrijft in haar brief van 7 januari 1865:

Lieve Vader

Deze regelen zijn dienende om U te melden dat ik gezond en frisch om 2½ uur te Bommel ben aangekomen ik heb nogal goed gezelschap doch er was geen ééne dame allemaal heeren. Ik heb niet zooveel koude doorstaan als toen ik naar u lieden heen ging en te Arnhem met het bootje ging ook veel spoediger doordien er bijna geen drijfjys was. In Arnhem onderbrak Alida de reis om even bij neef Jan langs te gaan. Neef Jan nam plaats voor mij tot Elst en daar ontmoete ik een daghuurder van Mijnheer om mij af te halen en die mijn koffertjes droeg en zoo zijn wij zachjes naar Bommel gewandeld en heb de geheele familie gezond en wel weêr aangetroffen. Mevrouw zeide mij dat zij armoede over mij gehad had met het weder, maar ik ben toch gezond en frisch overgekomen.

Op 'De Poll' aangekomen kwam Alida plotseling tot de ontdekking, dat ze de sleutel van een koffer had vergeten. Gelukkig had ze de betreffende koffer niet nodig, maar ze vraagt wel of deze nagestuurd kan worden.

Op 15 januari was Alida jarig. Natuurlijk kreeg ze brieven van de familie ter felicitatie. In haar brief van 22 januari bedankt ze daarvoor:

Geliefde Vader, Broeder en Zusters

Uwen lieve brieven zijn mij Zaterdag, zijnde 14 Januarij in goeden welstand geworden ik dank U allen voor uwe welgemeende vilitatiën en hoop dat gij allen er nog eene reeks van jaren getuige van moogt wezen, en dat de Hemelsche Vader mij moed en lust geeft dat ik mijne studie mag voortzetten met de hoop om eens de vruchten van mijnen arbeid te plukken.

Ik heb mijne verjaardag heel stilletjes gevierd, en heb aan de meisjes een stukje koek gegeven dat is alles wat er voorgevallen is. Ik was dien dag niet opgeruimd en heb veel op huis gedacht en dan kwamen de gedachten weêr bij mij op dat voor twee jaren geleden mijne innig geliefde Moeder er nog bij was, en dat ik toen achter de kagchel gezeten was met stijve beenen zoodat zij toen bij mij kwam en mij bij die gelegenheid het gouden ringetje gaf in een klein blaauw papiertje gewikkeld en nu zoo ver van U allen verwijderd, zoodat dat het laatste presentje was dat ik uit hare hand ontving en ik was maar blijde dat dien dag maar om was. Het is vandaag juist twee jaar geleden dat zij gestorven is.

Een paar dagen later gaat ze naar een groot bal:

Bijzonder nieuws kan ik U niet melden alsdat wij Donderdag allen naar het bal zijn geweest. Wij waren gevraagd door Mijheer Stolk het bal begon te 6½ uur en wij hebben er ons nog al vermaakt zoodat wij s'nachts om 1 uur te huis

werden gebracht. Ik heb 7 maal gedanst dus U kunt wel begrijpen dat ik s'nachts slapen konde. Ik had mijne neteldoekse japon een weinigje gemaak en toen uit laten waschen en daarna heeft Mevrouw haar voor mij gesteven en gestreken en hat wat zwart lind gekocht en dat boven om de hals van mijn japon geplooid en eene strik van zwart lint op zij.

Met het onderwijs gaat het allemaal lang niet naar wens. In dezelfde brief schrijft Alida:

Wij krijgen geene nieuwe Secondante er bij zoodat Mijnheer nu bij ons in de school is hij is verschrikkelijk streng zoodat het leven hier nog niet beter wordt. Hij kan er zeker geen twee op nahouden anders zou hij er geen één laten gaan hebben.

En op 10 februari schrijft ze:

Daar gaat geen eenen brief van de meisjes hier van de Pol naar hunne ouders of het zijn klaagliederen om hier maar vandaan te komen, dus dat is ook niet plaisirig voor mij.

Als zus Saartje haar verjaardag viert, krijgt ze een felicitatiebrief van Alida, geschreven 10 februari 1865:

Innig Geliefd Zusje!

Daar het Zondag Uwe geboortedag is, zoo kan ik deze dag toch niet laten voorbij gaan zonder mijn lieve Zusje ook te felisiteren met uwen dertienden Verjaardag. Ik hoop dat wij allen dezen dag nog vele jaren in gezondheid mogen beleven. Doe maar goed uw best op school want die leerjaren zijn zoo spoedig vervlogen. Wees altijd gehoorzaam aan Vader en vooral ook aan uwe Zusters, doe vooral alles wat Uw Vader en Sientje genoegten geeft. Was ik te huis, dan zou ik U ook nog wat geven, maar nu ik zoo ver van van huis ben nu kan het slecht. Gij zult wel visitje krijgen en maakt dan maar goed plaisir. Ik heb nog een stukje koek, die Gij nog voor mij gekocht hebt dit zal ik ter gedachtenis van U voor mijn koffer zittende op eten. (....) Nu lieve Saartje zijt in gedachten hartelijk omhelsd van Uwe altoos liefhebbende Zuster Alida. Geeft een van allen een kusje aan dat lieve kind voor mij.

En ook vader krijgt een felicitatiebrief ter gelegenheid van zijn verjaardag, geschreven op 7 maart:

Lieve beste Vader!

.....Hartelijk wensch ik U geluk bij dezen Uwen geboortedag en hoop dat de Hemelsche Vader U nog eene reeks van jaren mag sparen voor allen die U lief en dierbaar zijn. Viert dezen dag vrolijk en opgeruimd. En daarom zend ik U hiernevens mijn portret zij zeggen dat het goed gelijk maar de mond is wat groot uitgevallen.

Verleden Dingsdag zijn wij allen naar de komedie geweest. Wij waren gevraagd door de Jongheheeren van Kostschool. Deze was in de dorpsschool

dit kwam omdat de jongeheeren speelden en nog eenige jonge jufvrouwen waaronder de jongste dochter van Mijnheer Stolk ook was. Het handelde over de vreselijke nacht op st. Domingo. Wij hebben er ons goed geamuseert en kwamen 's avonds om 11 uur tehuis. Er waren 4 muzikanten.

In diezelfde brief maakt ze melding van het overlijden van koningin Sophia van Württemberg, echtgenote van koning Willem III:

...Zooals ik gehoord heb is de oude Koningin dood, zoodat zij hier nu driemaal daags een uur luiden de roomsche en de Protestantsche klok tegelijk zoodat men er hoofdpijn van krijgt.

De kerkklokken van Bommel bezorgden Alida hoofdpijn. Hiernaast zien we de hervormde kerk. Hier ging Alida 's zondags ter kerke. Een lithografie van Hendrik de Laat, die voornamelijk in Brabant werkte en slechts zelden over de grote rivieren kwam. Deze litho is kort na 1900 gemaakt.

De kostschool loopt intussen ook niet zo lekker. Er gaan meisjes weg en er komen geen nieuwe meisjes meer bij:

...Misschien gaat Antje van Hasselt ook spoedig weg dus dan zijn wij met ons vieren. De school neemt met elken af hetgeen voor mijnheer niet plaisierig is. Het plan was dat na de kersfacantie er een meisje uit Haarlem bij zoude komen, maar men hoort er niets meer van, dus ik vrees dat de school van Mijnheer dezelfde kant op gaat als van zijn broër die nu in Amerika zit en zijne vrouw die woont nu te Cleef. De drie gebroeders Rijnenberg gaat het niet voordeelig met hunne scholen want de oudste zit in de Oost en is ook bankroet gegaan, hetgeen hem daar nog al goed gaat zoo ik gehoord heb.

Het Nederlandse spoorwegnet breidde zich snel uit. Alida schrijft op 19 maart: *Met verwondering zag ik dat de Spoor al zoo ver klaar is zoodat ik met de groote vacantie misschien wel naar huis kan spooren.*

Helaas is het eten op 'De Poll' nog steeds aan de schaarse kant. Gelukkig kreeg Alida een pakje van thuis:

U kunt niet begrijpen hoe blijde de meisjes waren bij het uitpakken van het pakje dat ik in hunne nabijheid moest doen, toen zij daar vijf worsten en een stuk kaas zagen uitkomen zoodat ik haar voort een stuk moest geven, dat zij opaten als hongerige leeuwen. Zij zeiden tegen elkander ik zal ook eens naar huis schrijven want wij hebben soms zulk een honger en dan krijgen wij ook iets.

Dan krijgt mevrouw Rijnenberg een baby en dat geeft de nodige perikelen. Alida schrijft:

Donderdag zijnde 13 April om 1½ uur is Mevrouw zeer voorspoedig bevallen van eenen zoon, volgens zeggen is het kindje zeer gezond, doch Mevrouw is zeer zwak. Wij hebben het kindje nog niet gezien, en zullen het ook wel niet eerder te zien krijgen dan Mevrouw wat beter is. Dit was hier een confusie zooals u wel begrijpen kunt. Er was juist pianoles en deze Mijnheer moest voort dokter Goedbloed gaan halen en daar deze niet te huis was werd dokter Halberstadt gehaald. Dokter Gbl kwam toen juist toen H. er was en deze beide heeren konden het met elkander niet eens worden zoodat er geschil tussen hen ontstond en Dokter Goedbloed die keurde alle drankjes van Dokter Halbs. af dus u kunt wel begrijpen dat deze elkander niet lugten of zien kunnen.

In dezelfde brief, geschreven op eerste paasdag, komt het punt kleding aan de orde. Dat blijkt niet zo eenvoudig te zijn:

Zoo als U wel zien zult begint het reeds zomer te worden en dan moet men zo zachjes aan aan de kleeding beginnen te denken. Hierom vraag ik U of gij ook niet denkt dat ik mijne nieuwe japon moet koopen want later heen beginnen de naaisters zoo druk te worden en daar wij het plan hebben om misschien in het laatst van deze of in de andere week naar Nijmegen te gaan zoo kon ik het dan goed koopen. Wilt U dan zoo goed zijn om eens aan Vader te vragen mij het geld te zenden als Vader het missen kan anders wil ik nog wel wat wachten. Ik zal denkelijk in deze week mijne andere japon laten maken want het begint zoo zachjes tijd te worden. Waar ik mijne nieuwe japon laat maken weet ik nog niet zeker, want ik heb er eene gezien van de dochter van Goedbloed die in Bommel gemaakt was deze zat heel goed en kostte 2 gulden maakloon. Dus ik zal er nog eens met de jufvrouw over spreken of ik het hier kan laten doen, want te Nijmegen moet het verschrikkelijk duur zijn en het geld groeit ons ook niet op den rug. Hier is een meisje die ook een japon te N. heeft laten maken en deze kostte 4,00 van het maken dus dit is bijna een halve japon.

Uiteindelijk besloot Alida toch maar haar japon in Nijmegen te laten maken. Ze was daar en...*Ik heb toen ook mijne japon gekocht en haar daar voort bij de naaister gebragt zij raden het mij allemaal aan om het daar te laten doen dan*

was ik verzekerd dat zij goed zoude zitten, en als eene nieuwe japon voor het eerst niet goed zit dan is voort de aardigheid er af, vindt U ook niet? Ik heb 19 el. U zult wel denken is Alida mal zooveel te koopen maar het is een kleine el breed en bij Baalman waar ik haar gekocht heb zeiden zij dat ik het wel noodig had want daar ik lang was en ... zulk eene naauwe rok stond niet de rok wordt gerekend op $1\frac{3}{4}$ el lengte en dan 7 banen in de rok en dan 4 el voor lijf en mouwen het kost 0,56 cent de el ik zal er eens een staaltje van in den brief sturen. Ik moet wel geduld hebben want over 14 dagen misschien kan ik dan naar Nijmegen gaan om aan te passen want die jufvrouw was verschrikkelijk druk.

Uiteraard hoorde daar een hoedje bij en op 14 mei schreef Alida, dat ze naar Nijmegen geweest was met haar vriendin om een hoedje te kopen en daarvan geeft ze een beschrijving:

.... Het is een wit hoedje met een opstaande rand van voren welke met paarsch fluweel omgeboord is, en eene grijze veer tegen de rand opzij eene fluweele strik mat zwarte gitjes. De prijs vind ik nogal duur, maar nu gaf mij de Jufvrouw de verzekering dat ik hem gemakkelijk 3 jaar hebben konde zonder er iets aan te laten veranderen en dan kon ik hem nog wel 2 of 3 maal laten wasschen of laten verven. De prijs is 6,75 of f 7.

Ondertussen stond het onderwijs aan de school van de heer Rijnenberg nog steeds op een laag niveau. In dezelfde brief schreef Alida:

... en Mijnheer staat in lang geen mooi blaadje bij de Schoolopziener. Deze is laats hier nog geweest en hij was niet beleefd tegen Mijnheer zoodat zij met opzet er wel eens een van zijn school kunnen laten druipen en dit zou voor mij aller ongelukkigst zijn.

Op 4 juni 1865 schreef Alida haar laatste brief aan haar vader. Laat ons deze serie uittreksels uit haar brieven afsluiten met de laatste alinea uit haar laatste brief vanaf 'De Poll' in Bemmelen op 4 juni 1865:

Zie hier lieve Vader wederom eenige regelen van mij in de hoop U allen deze weinige in eene goede gezondheid moogt ontvangen en mij ook een spoedig terug schrijft zoo eindig ik in dezen en noem mij Uwe U liefhebbende dochter Alida.

Joop Verburg

Méér lezen?

Kopieën van alle brieven van Alida Nagel (zowel in handschrift, als omgezet in een geprinte versie) liggen in de bibliotheek van de kring ter inzage.

Literatuur:

- *Toegang tot het verleden. A. Bredie;*
- *Gedenboek 200 jaar kerk in Bemmelen (1795-1995). B. Stukart;*

- *Geschiedkundige Aanteekeningen der Parochie Bommel 1795-1922. A. van Wijk;*
- *150 jaren Parochie Bommel 1795-december 1945. G. van der Voort.*